

NICOLAE IORGA

**O viață de om -
așa cum a fost
Luptă(II)**

SUMAR

XV. Prime preocupatii politice și naționale.....	5
XVI. Osteneli de istoric.....	15
XVII. Călătorii noi și noi lucrări.....	43
XVIII. Adăpostul din Vălenii de Munte.....	59
XIX. Desăvârșirea unui crez politic și social.....	83
XX. De la <i>Sămănătorul</i> la războiul balcanic.....	117
XXI. În fața primului război.....	141
XXII. Spre războiul de unitate națională.....	165
XXIII. Intervenția militară a României.....	176
XXIV. Catastrofa războiului.....	184
XXV. Pentru crearea spiritului nou.....	193
XXVI. În ceasul biruinței.....	238

XV. Prime preocupății politice și naționale

Nu-mi stătea prin gând, la început, prin 1899, să ating în *L'Indépendance Roumaine* subiecte politice. Dar nu numai în sufletul meu, ci în acela al unei întregi generații, mai ales al celor care avuseseră legături cu Apusul și cunoscuseră societăți de o civilizație modernă adevărată, activă, cu simț de răspundere, oricare ar fi fost și acolo greșelile și slăbiciunile, cu îngrijire ascunse însă de acea ipocrizie despre care gânditorul francez¹ a spus că *e un omagiu pe care viciul îl aduce virtuții*, se ivise părerea că, și în acest domeniu de care, de altfel, la noi atârnavă toate celelalte, nu se mai poate ca acum. În adevăr, era de toată evidența, chiar când ea nu era produsă de flacăra răzcoalelor, care – nici ele – nu lipsiseră cu totul, că e imposibil să se trăiască mai departe cu milioane de țărani fără pământ, fără drept adevărat în viața publică – afară de gluma insultătoare care era colegiul al III-lea, încadrat de jandarmi, ca vitele, bătut sau plătit și, la capăt, înșelat –, și lipsiți de orice creștere prin școală, cu o burghezie care, în Moldova, era aproape total străină și nenaționalizabilă, cu o boierime sfâșiată de patima politică, dar oprită într-un putred oportunism, peste al cărui fond regele îmbătrânit hotăra sterpe schimbări de regim, și cu o intelectualitate complet zăpăcită, care nu-și dădea seama nici care e datoria ei față de neam și țară, nici de tot ce ele, bineînțeles și servite, ar putea să pună la îndemână pentru o totală transformare. Și aceasta când, dincolo de hotarele unde se opreau privirile politicianilor, considerând provinciile românești ca un număr de kilometri oarecare pe drumul spre Apusul tuturor plăcerilor și al fericirilor, conceput și acela între cartierul de distracții al Parisului și Coasta de Azur, fremăta o întregă românilor ardeleană, muncitoare, onestă, idealistă, crezând în noi ca în Dumnezeu, fără a ne cunoaște, și tocmai pentru că nu ne cunoștea, fără a mai vorbi de mănunchiul de

¹ François de la Rochefoucauld (1613-1680), filosof și moralist francez.

români din Bucovina, ai căror conducători nu făceau decât să se surpeze și să se lovească sub ochii și spre folosul străinilor, și cu atât mai puțin de Basarabia, socotită ca pământul morților îngropați și al morților încă vii.

Iar de jur împrejur, fără ca ochii obosiți sau orbi din naștere să le deosebească, primejdiile unor monarhii de pradă, a căror viziune era așa de puternică în mintea unui Sturdza, care-și avea totdeauna colțul de bolnavă exagerare, încât, chemându-mă la Ministerul de Externe pentru a-mi recomanda să scriu despre România și chestia Orientului, mă îndemna să mă grăbesc, căci „nu se știe ce se poate întâmpla, țara liberă stând ca o frunză pe apă”.

În tăcerea flămânzilor, în toropeala sătuilor, un român de peste graniță încercase prefacerea totală a spiritului public printr-o foaie, frumos tipărită de editorul brașovean așezat la București, Gheorghe Filip, *România jună*. Aurel Popovici¹, bănățean, medic de profesie, luptător radical pentru liberarea alor săi, fără să predice încă încrederea în Viena și imposibila alipire la Austria, pentru care va lupta, cu o rece convingere antipatică, și bucovineanul Aurel Onciul, era un om impresionant prin vigoarea sa trupească, prin frumusețea oacheșului, rotundului său cap de medalie romană, prin tumultul de idei care i se zbăteau în suflet, printr-o elocvență, puținel de cafea vieneză unde, țara stând totuși pe loc, toate chestiile se puneau și se rezolvau înaintea unei halbe de bere, dar covârșitoare, copleșitoare pentru ascultătorii uluiți de abundența unui val care nu se mai sfârșea, precum și prin intonațiile profunde ale unui formidabil glas de tribună.

Îl voi cunoaște mai târziu, terorizat și eu de aceste excepționale daruri fizice, mai mult decât gata să-mi adaug iscălitura la a unui Nicolae Filipescu, care fusese complet cucerit, în favoarea unui program sub realizarea căruia trebuia să zacă și atât de scumpa nouă neatârnare a României noastre. Pentru moment, după ce numai în timpul din urmă începusem a opri pe țigănașul care făcea cu strigătele lui ascuțite concurență

¹ Aurel Constantin Popovici (1863-1917), jurist și politician român; gânditor și publicist cu scrieri de factură social-politică, a fost unul dintre precursorii filosofiei politice în România. În perioada 21 dec. 1908 – dec. 1909, a fost redactor și director al revistei *Sămănătorul*; de asemenea, a fost unul dintre întemeietorii Institutului tipografic „Minerva”.

neamțului cu „warme Würst”, moșneagului și babei cu „ciorbă de burtă caldă” și cerșetorilor cu „miluiți-mă și pe mine” și „melòstiviți-vă” ca să-i cumpăr incolorul și insipidul *Univers*, ceteam de la un capăt la altul marele jurnal bine făcut, al cărui scris curajos contribuia să definească „ideile” ce mi se desfăcuseră mie din lunga cercetare a unui trecut serios și onest, avându-și baza proprie.

Era acolo altă credință decât aceea din frumoasele discursuri cu care se luptau în Parlamente vane, numai de formă, eleganții atleți ai luptelor noastre de partid. Voi învăța a cunoaște și prin propria mea experiență ce era sub această paradă care, la zile mari, când se ridica vibrantul glas al lui Maiorescu, când Carp își arunca formulele sfidătoare, când Delavrancea, încă puțin apreciat ca orator, dar încântându-se de elocvența sa, își desemna în aer pitoreștile capricii, aduna în loje tot ce lumea feminină a vechilor București avea mai fin și mai fermecător. Odată cu o frumoasă adresă caligrafiată, am fost chemat la ministrul meu, care era colegul doctor Istrati, mie de altfel personal necunoscut. O misiune? O decorație? Era o zi foarte caldă de vară și, în cabinetul său, ministrul stătea în jiletcă. M-a invitat să mă dezbrac și eu, ceea ce, înclinându-mă înaintea generozității gestului, am refuzat. Apoi a început să mă întrebe, cu multă stăruință și încă mai multă jenă, despre examenul de bacalaureat la care, din nou, eram președinte. Numele lui Take Ionescu, căruia Istrati îi era profund devotat, se amesteca neconținut, curios, în acest interogatoriu. – *Ce am eu cu el? De ce l-am supărat?... – Am înțeles. Dați-mi, vă rog, o foaie de hârtie.* Și, când i-am întins demisia, pe care, cu gândul la Take Ionescu, nu cuteza să mi-o ceară, a prins să mă întrebe prietenos cât aș fi câștigat la comisiune, cum s-ar putea pune suma la loc și, dacă aș vrea să-i cataloghez colecțiile. – *Voi căuta un student în lipsă de mijloace. – Da, da, tocmai aceasta voiam s-o spun. – Nici nu puteați gândi altfel.* Dar, totuși, dacă aș vrea să merg în străinătate, fiind poate bolnav, fiind de dorit să fiu bolnav... Dar nu sunt. – *Atunci, știu eu? o cercetare științifică. – Aș face-o la mănăstirea Neamțului. – A, tocmai, tocmai... – Dar cu mandat oficial, trecut la Monitoriu... – Desigur! – Și nu ca o compensație: voi prezenta contul... – Desigur!* Și m-am dus la Neamț și am prezentat contul, dar nici însărcinarea nu s-a publicat, și a trebuit să înghit trei sute de lei tocmai...

Colaborator al *României june* era și d. A.C. Cuza. Niciodată marele polemist, care luptase contra alcoolismului și învederare-se și alte primejdii, rupându-se tot mai mult din junimismul de glume studentești peste realități teribile, n-a fost mai incisiv, mai sigur de argumentația sa, mai impresionant în concluzii, când, după ce, dându-se de gol tot ceea ce era fals și calp sub aparența strălucitoare a acelei României a lui Carol I, care semăna așa de bine în profunda ei vanitate cu Franța lui Napoleon al III-lea, imitată cu voie sau fără voie, pune în fața cui putea să înțeleagă, primejdia, și primejdia iminentă, a risipirii acestei României „ca o simplă aventură”. Nimeni nu va putea răpi dlui Cuza marele merit de a fi fost sub acest cer, de un permanent și atât de înșelător albastru, cea dintâi pasăre care a strigat tare — nu e nevoie să spun și cât de strident, de ascuțit pentru urechile delicate — profeția furtunii.

În acest moment, pentru o bibliotecă de istorie contemporană din Paris apărea cartea, bine făcută, despre istoria contemporană a României, a lui Frédéric Damé¹, fost director la *L'Indépendance*, creatorul unui ziar ilustrat, autorul unui prețios dicționar româno-francez, om pe jumătate încetățenit printr-o căsătorie care se termină scandalos, făcându-l să părăsească țara pentru totdeauna, așa încât i s-a pierdut și urma. Prezentând ca pentru o lucrare menită a fi consultată tot șirul schimbărilor politice, atât de dese și cu atât de puțină semnificație, toată lista de nume, în mare parte demult uitate, ale zecilor și sutelor de miniștri din agitatul nostru cinematograf politic, lucrarea, în care erau servite și unele interese de partid, ceea ce era, de altfel, foarte vizibil, pune în lumină, fără ca aceasta să fi fost în intențiile istoricului, zădărnicia totală a unei vieți politice de oportunism și stârpiciune în forme de pripit și neinteligent împrumut.

Linii generale nu voise sau nu putuse desface autorul străin, căruia toată această comedie îi era, în fond, indiferentă. Ele mi s-au impus cu atâta putere, trezind o adâncă durere în sufletul cui își dădea seama la ce rezultat s-ar fi ajuns dacă puterile vii ale nației ar fi fost în adevăr întrebuințate, încât am

¹ Frédéric Damé (n. 1849, Tonnerre; d. 1907, București) a fost un ziarist, istoric, filolog și traducător francez stabilit în România. În 1873, fondează primul mare jurnal de limbă franceză din București, *La Roumanie*; în 1877, împreună cu Émile Galli, fondează *L'Indépendance Roumaine*.

redactat, cu o pasiune care nu era în obiceiul medievistului, ocupat cu țări străine sau cu epoci așa de depărtate, o critică, menită nu atât să arate valoarea cărții înseși de care era vorba, ci să facă procesul unor mari și fatale greșeli. Concluziile mele, ieșite din considerații istorice, coincideau desăvârșit cu ale dlui Cuza, al cărui punct de plecare fusese economic și social. Darea de seamă, care a format o întregă broșură, a apărut în România jună, trezind, de altfel, puțin interes, ca tot ce se publica în această admirabilă foaie, care peste câteva luni și-a oprit apariția, primejduind și existența tipografiei „Minerva”, creată mai mult pentru acest scop.

Ceea ce nu s-a mai putut publica deci acolo – și vechea mea patimă de ziarist se trezise, pentru a nu se mai istovi niciodată –, a putut trece, grație lui Rubin, neînregimentat în vreun partid și destul de inteligent ca să-și dea seama că asemenea convingeri sunt drepte și că ele trezesc tot mai mult opinia publică, fie și numai din cauza persoanelor care erau în joc, la *L'Indépendance*. Acolo s-a tipărit deci o nouă serie de articole, în care, reluându-se tema din recenzia asupra lui Damé, se urmărea trecerea de la o viață modestă, dar reală, potrivită cu noi, capabilă de a da forme proprii și de a întreține o atmosferă morală, la această păpușărie¹ de care se puteau înșela numai vanitățile ușoare ale copiștilor străinătății, ai unei străinătăți neselecționate și neadaptate nevoilor noastre, și se arăta tot răul care a putut să rezulte din această degradantă atitudine de perpetuă sclavie; partidele, toate partidele erau denunțate ca instrumentul continuu întrebunțat al degradării noastre timp de mai multe decenii. Cum conducătorii țării ce-teau mai mult în limba franceză, aceleași lucruri care trecuseră neobservate în „obraznica” foaie de radicalism transilvan a lui Aurel Popovici stârneau acuma discuție și împotrivire, creându-mi, în general, cu totul altceva decât simpatii, cu care, de altfel, nici n-aveam ce face. Această atitudine de dușmănie crescândă, perfect inteligibilă deci și de care n-aveam cum să mă supăr, s-a întărit și prin articole scurte în care simțeam că exprim sentimentele a sute și mii de intelectuali care nu scriau, care, din deosebite motive, nu puteau scrie, când îmi arătam disprețul absolut pentru o politică de la o zi la alta, fără sens,

¹ Maimuțăreală, caraghioslăc; prefăcătorie, șarlatanie; lucru, faptă sau vorbă care stârnește râsul.

fără țintă, fără folos, ținând în loc de atâtea decenii un neam întreg.

Articolele au fost reunite în două broșuri, *Opinii pernicioase, partide politice în România în secolul al XIX-lea (1900)* și *Un proces de deznaționalizare (1902)* care au fost urmate de *Scene și istorii din trecutul românesc*.

Îndărățul acestor negații, exprimate fără nicio rezervă, într-o formă a cărei urbanitate și obiectivitate îngreua și mai mult concluziile fondului urmărit cu toată răbdarea din generație în generație, tot mai sus – în aparență, tot mai jos – în realitate, era însă o afirmație: aceea pe care demult mi-o impusese cunoașterea istorică a însușirilor, a vredniciei, a isprăvii, când era lăsat a face ceva, ale acestui neam și tot așa ce putusem prinde din viața țaranului pe care-l înălțase așa de mult, cu atâta entuziasm poetic, de la *Sultânica* înainte, Delavrancea, numindu-l „acest aur curat al neamului nostru”, și ce putusem prinde din viața satelor ardelene, așa de strâns legate de viața unei intelectualități desfăcute, întreagă, din mijlocul lor. Astfel, transformările din secolul al XIX-lea, secolul europenizării, al occidentalizării, „al civilizării”, nu-mi păreau ca o fericită revoluție prin care am fi ieșit din casa unui orientalism, a unui fanariotism și „boierism” putred, și datele, devenite sărbători naționale, de 1821, 1848, 1866, 1877 și 1881 nu mai străluceau înaintea mea cu lumina care orbea pe alții, ci vedeam lunga desfășurare a unei existențe naționale, cu atât mai serioase și mai vrednice de interes, cu cât perioadele în care se împărțea oglindeau mai deplin firea ei specifică și puțința de a servi astfel, numai astfel, cu adevărat, civilizației universale.

Și acesta era un vechi crez. O dată – numai o dată, căci interesată se feresc de a fi prinși din nou – avusei prilejul să exprim public părerile acestea. Era chiar la începutul activității mele de profesor și de istoric, când se socotea că sunt și că voi rămâne un „băiat bun”. Se făcea la Ateneu, cu solemnitate mare, pomenirea lui Zece Mai, sărbătoare națională, singura sărbătoare națională, și, ca de obicei, era să asiste însuși Carol I pe care nu-l văzusem altfel decât în cele două ocazii de la Iași, care trebuiau să-mi lase o slabă idee despre soliditatea și popularitatea dinastiei. Sturdza făcuse ca eu să fiu însărcinat cu discursul festiv. Nu pot uita truda pe care am cheltuit-o pentru a pune pe hârtie cele câteva pagini pe care era să le cetesc înaintea gloriosului Suveran. Fraze n-aveam, cum nu le-am avut

niciodată, și numai când ideea, această idee a nației mai presus de orice, a nației care singură creează și susține, care poate să reclame dreptul ei, peste tot ce dau, fiecare la ceasul ei, și individualitățile cele mai fericite, mi s-a vădit limpede, numai atunci forma, caldă, dar deloc sărbătorească, s-a impus de la sine. Nu mai era vorba decât de legătura dintre Țară și Domnul Țării; deci nimic din banalitățile curente: din Brătianu la Sigmaringen, din călătoria pe Dunăre, din debarcarea la Severin, din proclamarea Independenței, din „tunurile de la Plevna” și din „coroana de oțel”. Nimic, absolut nimic. Așa de obraznic era acest tânăr de douăzeci și cinci de ani...

Și, când a venit ziua pe care acuma o așteptam cu calm, căci conștiința mea avea să vorbească, și pagină după pagină s-au desfășurat fără să apară ce așteptau lojile oficiale, ce aștepta în primul rând regele, s-a făcut în sală o apăsare pe care n-am prins-o deodată. Obiceiul era să se cheme oratorul înaintea lui Carol I, care-i spunea câteva vorbe amabile. N-am fost chemat. La ieșire – întâia oară am avut această senzație, care s-a repetat apoi de atâtea ori în viața mea, după ce făceam un act de credință sau luam o hotărâre potrivită cu convingerea mea – mi-am dat seama că lumea se ferește de mine. Noroc că fidelul Vasile Mihăilescu, care-și făcea acum stagiul militar, m-a luat după datina lui la întrebări asupra celor ce spuseseam și pufniturile lui m-au mângâiat de pedeapsa, de altfel, meritată, a izolării. Începeam a fi, în societatea căreia nu mă puteam asimila, ciumatul, disperantul ciumat care totuși nu se poate distruge...

Dar, cum arătam mai sus, aceleași convingeri se impuseră și altora; ele, și nu anume interese, cel puțin din partea mea, m-au făcut să am prietenii de opinii, unele durabile, măcar până la o răscruce, altele – cu totul trecătoare.

Astfel – pe lângă aprobări ca a lui Constantin Bălăceanu – în partidul liberal, în care nu biruise „drapelismul”, pus sub conducerea aparentă a lui Aurelian, dar însufletit de flacăra de paie a unui C. Dimitrescu-Iași și a câtorva altora, se ridica o nemulțumire contra „mănăstirii” lui Dimitrie Sturdza, revenit la cârmă, care nu mai putea să se țină ascunsă. Brătienii erau nerăbdători de a juca un rol în casa unde domnise cu atâta autoritate, în puterea unor servicii naționale neuitate, părintele lor, și nu era o vulgară ambiție aceea a tinerilor care, în familia lor, primiseră îndreptări politice ce erau să-i stăpânească toată

viața. Nu văzusem pe cel mai mare dintre frați, Ionel, și numai întâmplarea m-a făcut, mai târziu, să fiu ascultătorul unei conversații de copilărești glume de salon pe care, din tren, el o întreținea cu nu știu ce doamne de pe peronul unei gări: cine ar fi ghicit, din acele silabe rostite răsfățat, pe viitorul stăpân și despot al României, unite și prin hotărâtorul lui aport! Și cine ar fi putut să creadă că un sumbru și țepos dictator financiar, necăjit și amărât, se va desface din acel vioi și vesel Vintilă Brătianu, care-mi răsări în cale ca un prieten de aproape aceeași vârstă!

Prin Procopiu, nalt, slab, palid, solemn sfătuitor mai bătrân, Brătienii achiziționaseră *L'Indépendance*, unde odată fusese servită, nu fără răsunet, ideea conservatoare. Mi s-a oferit să iau asupra-mi conducerea unui număr de duminică, literar și cultural. Am primit cu plăcere și m-am pus să adun pagini de trecut, să le traduc, împreună cu bucăți literare — ca una dintre primele poezii ale idilicului nou poet, venit din Brașov, St. O. Iosif —, să fac dări de seamă despre expoziții de pictură (ceea ce mi-a procurat apoi, ceva mai pe urmă, neașteptata vizită a lui Grigorescu, adus de Vlahuță însuși, cu care mă unea acum același crez național, stăpân și pe inima lui caldă și, împleticindu-se pe scările înguste ale popasului meu din aleea Alexe Marin, el îmi aducea minunatul tablou de flori care împodobește și acum casa mea). Credeam să fac din acest număr săptămânal nu numai încă un organ de luptă față de acea societate de sus pe care știam bine că, dacă aș cuceri-o, cum peste vreo zece ani am și izbutit în parte, biruința generală ar fi fost câștigată, ci și un mijloc atât de potrivit de a arăta lor înșiși, dar și străinilor din țară și de peste graniță că suntem o nație adevărată, că avem trecutul nostru, originalitatea noastră sufletească, pentru care ni s-ar putea îngădui altceva decât servilismul tricolor de până atunci. Poate am arătat prea mult de la început asemenea intenții și, de aceea, s-a căutat o jignire care să mă îndepărteze de o foaie pe care, ca orice a căpătat vreodată munca mea, ajunsesem a o iubi.

Dar se pare că, în planurile lor de viitor, urmate cu perseverența caracteristică a acestei admirabile familii de vieri argeșeni din umbra vechilor Voievozi, era nevoie și de concursul unui tânăr îndrăzneț care ar fi putut fi și înscris în trupa de asalt ce se pregătea și, fără mine, s-a și format, și a învins. Deci și după ce părăsisem acest plan, care mi se redusese așa de

mult, am rămas colaborator al jurnalului și, data aceasta, dându-și seama noii conducători în ce împrejurări trăiesc, și cu acea remunerație de trei sute de lei pe lună care mi-a împodobit casa cu scaune și fotolii de pluș pentru biroul din moștenirea arhimandritului de la Neamț.

Dar colaborarea aceasta, prelungită câteva luni cu câte un articol pe săptămână, era să se lovească de o stâncă în stare s-o sfarme, cu toată durerea casnică pentru împuținarea mijloacelor de trai. Scisesem, anume, câteva rânduri despre – cine ar crede că aceasta putuse să provoace o ruptură cu tinerii liberali, cu Vintilă însuși, care a pronunțat sentința, când mai târziu rolurile erau să fie răsturnate! –, despre pericolul capitalului străin, care nu vine niciodată într-o țară fără ca aceia care-l aduc să ceară pentru ei, în politică, drepturi corespunzătoare cu serviciul, cum, de altfel, s-a și întâmplat, până la primirea, astăzi, a controlului financiar al Genevei (iar noi, atunci, priveam cu milă la Bulgaria controlată, cu monopolurile în mâna creditorilor ei). Când, în ziua rezervată mie, am privit în vitrina palatului *Independenței* numărul proaspăt apărut, articolul prim era altul. Am cerut explicații, trimitând, până târziu noaptea, după Rubin, care nu se putea găsi. Răspunsul a fost că alții au decis astfel, și deci să dau „altceva”. Am răspuns, în aceeași noapte, că eu dau convingeri, nu marfă, că nu mi se poate cumpăra sufletul – și... ne-am oprit, pentru totdeauna, aici. Neoliberalismul nu mai era în faza pipăirilor generoase; el își luase acuma singurul și exclusivul său drum, de un inexorabil dogmatism matematic.

Dar lucrurile, odată pornite, nu se puteau opri astfel. Și aiurea, în toate părțile, noile adevăruri germinau și ieșirea lor îndrăzneță la fața pământului nimeni nu mai putea s-o oprească.

O întâmplare m-a dus la Iași, poate participarea la vreo comisiune de concurs, și acolo am căutat să văd pe d. Cuza, pe care mi-l aminteam ca persoană numai tinerel și sprinten, cu cilindrul strălucitor pe cap și bețișorul elegant în mână, furând mințile cocoanelor și, cu o mantie femeiască pe braț, afișând la teatru, înaintea unei lumi ipocrit scandalizate, prietenia cu o actriță. L-am găsit în casa-i retrasă de la Copou, în fața locuinței impozante unde trăise Gheorghe Asachi, în acest castel în miniatură străjuit de cele mai cumplite javre și păstrând, la adăpost de mediul ieșean, cu alte direcții, o comoară de cărți

cât ale mele, dar cu deosebirea că, om cu mijloace, el nu le cumpărase vechi.

În acel moment, cercetam Arhivele, pline de lucruri noi, pe departe nu numai preoțești, ale bisericii catolice, și un călugăraș mititel, modest și dulce ca mierea, care mă îngrijea cu struguri proaspeți și vin bun din viile episcopului, îmi puneă în vedere ce mare și puternică e Roma papilor, ce puțin rol joacă românii într-însa și ce mare folos aș aduce eu, ajungând să port și rochia roșă a cardinalilor, dacă, rămas acum fără legături de familie, aș trece peste deosebirile de dogmă și antagonismele istorice și aș primi o călugărească tundere de care n-avea decât să mă privească în ochi ca să înțeleagă cât de departe îmi erau aplecările. Refuzând o așa de înaltă onoare, am căutat din nou pe d. Cuza, impunându-mă aproape aceluia care vădit dorea să fie vizitat cât mai puțin, și el a crezut că-mi face o deosebită plăcere chemându-mă într-o seară la dânsul cu profesorul de științe naturale Bujor, socialist pe atunci, care era să fie colegul meu de prezidenție la Senat, eu fiind președinte al Camerei în „România Mare” – dar cine să se gândească pe atunci la asemenea nebunii! –, și cu fostul meu profesor d. I. Găvănescul, al cărui statornic naționalism corespundea cu crezul de acum al gazdei, care fusese pe vremuri, la *Contemporanul*, un aprig luptător pentru ideea socială.

N-am avut prilejul să vorbim mai mult despre ceea ce, așa de curând, era să ne lege atât de strâns. D. Cuza cetise darea de seamă despre Damé și o aproba din toată inima, expunându-mi cu acest prilej propriul său crez, de o natură mult mai filosofică și economic precisă, fără elemente istorice. De acestea era mai curând străin prin educația sa la Dresda, la Bruxelles, și prin acele preocupări care-i vor procura catedra de la Universitate, cu ajutorul, foarte activ, al lui Ioan Bogdan.

Înainte de acestuia, adaug, se ruga pentru o catedră și un Stere, întrevăzut la ultimul meu concurs, când era comensalul ultra-conservatorului A. D. Holban: bărbos și hirsut, într-un palton îngălbenit, propunându-mi o discuție contradictorie asupra unui oral al meu, pentru ca apoi să mă silească a-i face în *Convorbiri* o dare de seamă folositoare carierei sale – și ce admirație exprima fiorosul apostol social liberalizat pentru modestele mele lecții de deschidere la Facultatea de Litere. De atunci..., Doamne!